

پردیس آموزش‌های نیمه‌حضورى

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته روابط بین‌الملل

عنوان:

روابط استراتژیک روسیه و آمریکا و مسأله کنترل تسلیحات هسته‌ای

نگارنده:

امیرحسین نعمتی

استاد راهنما:

دکتر دهشيار

استاد مشاور:

دکتر آجیلی

استاد داور:

دکتر چگینی زاده

فروردین

1391

تقدیم به

او که در امر هدایت بندگان به قلم، این ابزار رشد و تعالی بشریت قسم خورد.
تقدیم به آنها که جانشان را برای آزادی، استقلال و عظمت وطن عزیزمان فدا کردند.
و آنها که دغدغه عظمت و اعتلاء ایران عزیز، تمام وجودشان را مسخر خویش کرده است.

عمیق ترین تشکرات قلبی ام را تقدیم میکنم به:

پدر و مادر عزیزم که وجودشان برایم همه عشق و برکت بود و وجودم برایشان همه رنج. توانشان رفت به توانایی برسم. در برابر وجود گرامی شان زانوی ادب بر زمین می نهیم و با دلی مالا مال از عشق و محبت بر دستانشان بوسه می زنم. و تقدیم به همه آنهایی که مهرشان در پس هر احساس من است و به همه کسانی که دوستشان دارم و خواهم داشت. و تو ای آشنایی که ورقی از آن می گشایی.

سپاس و قدر دانی

خداوند بزرگ را سپاسگزارم که به من فرصتی عطا کرد تا بخشی از زندگیم را با انسان هایی فرهیخته سپری نمایم و از رهگذر این مصاحبت به بسط بینش مبتنی بر یادگیری ام یاری رسانم. بر خود لازم می دانم مراتب تقدیر و تشکر را از سه استاد عزیزم که این پایان نامه به مساعدت آن ها به انجام رسیده است به جا آورم:

استاد ارجمندم جناب آقای دکتر حسین دهشیار که راهنمایی پایان نامه را برعهده داشتند و دقت نظر ایشان در مراحل مختلف پایان نامه باعث غنای کار گردیده است.

استاد ارجمند جناب آقای دکتر هادی آجیلی که مسئولیت مشاوره این پایان نامه را بر عهده گرفته و در تمامی مراحل تحقیق نگارنده را مرهون راهنمایی و مشاوره های پر بار و عالمانه و لطف صبورانه خود قرار داده اند.

استاد محترم جناب آقای دکتر چگینی زاده که داوری این پژوهش را برعهده داشتند به خاطر صرف وقت و دقت نظری که مبذول داشتند و با رهنمودهای ارزشمندشان بر غنای این پژوهش افزودند.

در نهایت از تمام کسانی که در این مدت با کمک، صبر و بردباری خود مرا در امر نگارش این پژوهش یاری کردند نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

ظهور و کاربرد سلاح های هسته ای در هفته های آخر جنگ جهانی دوم، برداشتهای سنتی نسبت به مفهوم امنیت را یکسره دگرگون ساخت. در عصر سلاح های هسته ای و زمانی که تکنولوژی های جدید سبب اختراع سلاحی شده است که بشر قادر به استفاده عقلانی از آن نیست و خطر گسترش آن تهدیدی جدی در برابر جامعه جهانی است، خلع سلاح و به طور کلی کنترل تسلیحات رهیافت های مستقیم به صلح و امنیت به نظر میرسند. اما توسعه تکنولوژی نظامی که سبب افزایش روز افزون سلاح های جدید می گردد و بعد تاریخ طبیعت بشر که همواره خواهان بکارگیری این سلاح ها در جهت دستیابی به برتری و تامین منافع می باشد و همچنین خلق رقابت های دائمی و خطر ایجاد جهنم کبری با بوجود آمدن جنگ هسته ای بر پیچیدگی های خلع سلاح و کنترل تسلیحات در جهان معاصر افزوده است. گسترش این تسلیحات و کابوس جنگ هسته ای امنیت جهانی را با چالش جدی مواجه ساخته است و لذا جامعه جهانی به دنبال کنترل این سلاح مرگبار بر آمده است. نقش ایالات متحده آمریکا و روسیه به عنوان دو کشور بزرگ دارنده این سلاح مخرب در جهت کنترل تسلیحات هسته ای غیرقابل انکار است. این دو کشور بعد از مشاهده پیامدهای مخرب این سلاح مرگبار و هزینه ها و خطرات سنگین نگهداری آنها و همچنین مشاهده و تصور تهدیدات امنیتی این سلاح ها در صورتی که در اختیار گروه های تروریستی قرار گیرد، به این اجماع دست یافتند که کنترل تسلیحات هسته ای امری لازم و ضروری برای حفظ امنیت خود و جهان می باشد. لذا هدف این پژوهش بررسی روابط استراتژیک و نه حقوقی دو کشور آمریکا و روسیه در جهت کنترل تسلیحات و پاسخ به این سوال است که آیا تلاشهای دو کشور در این زمینه با موفقیت همراه بوده است؟

بررسی های انجام شده در این تحقیق، نشان از وجود چالشی جدی در راه موفقیت تلاش ها برای کنترل تسلیحات می باشد. عدم وجود اهرم های اجرایی مناسب برای پیمانهای عقد شده در این زمینه، عدم پایبندی و امضاء برخی از پیمانهای کنترل تسلیحاتی همچون NPT توسط برخی کشور ها از جمله قدرت های بزرگ هسته ای، رفتارهای ضد و نقیض و تبعیض آمیز قدرت های بزرگ هسته ای از جمله آمریکا و روسیه در قبال هسته ای شدن برخی کشورها، اختلافات اساسی و ریشه ای خود این دو کشور در زمینه های گوناگون و بسیاری موارد ریز و درشت دیگر، از جمله مواردی هستند که مسأله کنترل تسلیحات هسته ای را با چالشی جدی مواجه ساخته اند. با توجه به بررسی های انجام شده مواردی چون؛ تجدید نظر قدرت های بزرگ هسته ای از جمله آمریکا و روسیه در رفتارهای ضد و نقیض و تبعیض آمیزشان در قبال کشورها، تقویت اهرم های اجرایی پروتکل ها و قراردادهای کنترل تسلیحاتی از جمله پروتکل منع گسترش تسلیحات هسته ای NPT، برقراری نظام کنترلی و بازرسی سختگیرانه و به دور از تبعیض جهانی در این زمینه، عدم دخیل کردن اختلافات در حوزه های دیگر در این حوزه مخصوصا از جانب قدرت های بزرگ و همچنین تلاش برای ایجاد یک اجماع جهانی همراه با پشتوانه اجرایی قوی در مبارزه با پدیده شوم گسترش تسلیحات هسته ای از جمله موارد و راهکار های پیشنهادی در این تحقیق در جهت برون رفت از این مشکل اساسی پیش روی جامعه جهانی می باشد.

فهرست مطالب

عناوین:	فهرست
بخش اول	1
1- فصل یک؛ "مقدمه و کلیات"	2
1-1- بیان مسأله:	3
2-1- سوال اصلی:	7
3-1- فرضیه اصلی:	7
4-1- متغیرهای تحقیق:	7
5-1- اهداف تحقیق:	8
6-1- روش شناسی:	9
7-1- سوابق تحقیق:	9
8-1- تعریف مفاهیم و اصطلاحات:	11
9-1- موانع و مشکلات تحقیق:	14
10-1- سازماندهی تحقیق:	15
2- فصل دوم؛ "مبانی نظری و تئوریک خلع سلاح و کنترل تسلیحات"	16
1-2- مقدمه:	17
2-2- تفاوت‌های میان دو مفهوم خلع سلاح و کنترل تسلیحات:	17
3-2- نظریات خلع سلاح و کنترل تسلیحات در تئوریهای روابط بین الملل:	22
1-3-2- لیبرالیسم:	23
2-3-2- واقع گرایی:	27
4-2- جمع بندی:	36
بخش دوم:	38
3- فصل سوم؛ تاریخچه خلع سلاح و کنترل تسلیحات:	39
1-3- مقدمه:	40
2-3- تاریخچه خلع سلاح و کنترل تسلیحات پیش از بوجود آمدن جنگ جهانی اول:	40
3-3- تاریخچه خلع سلاح و کنترل تسلیحات بین جنگ جهانی اول و دوم:	43
4-3- تاریخچه خلع سلاح و کنترل تسلیحات در دوران جنگ سرد:	53
1-4-3- سابقه مذاکرات خلع سلاح در دوران جنگ سرد:	53
2-4-3- سوابق قراردادهای رسمی کنترل تسلیحات در دوران جنگ سرد:	57
3-5- جمع بندی:	66
4- فصل چهارم؛ روابط آمریکا و روسیه و مسأله کنترل تسلیحات هسته ای در جنگ سرد:	67
1-4- مقدمه:	68
2-4- بررسی روابط استراتژیک ایالات متحده و شوروی در دوران جنگ سرد:	72
3-4- سیر تکامل هسته ای در روابط ایالات متحده و شوروی:	75
4-3-1- مرحله نخست؛ دوره رقابت تسلیحاتی (1945-1962):	76

- 77.....1-1-3-4- ریشه ها و مراحل اولیه توسعه ی رقابت تسلیحات هسته ای
- 79.....2-1-3-4- رقابت تسلیحات هسته ای؛ تسریع یا کنترل
- 83.....2-3-4- مرحله دوم؛ دوره تنش زدائی و مذاکره (1962-1972)؛
- 86.....3-3-4- مرحله سوم؛ ثبات فرایند تنش زدایی (1973-1989)؛
- 88.....4-4- استراتژیهای هسته ای غالب ایالات متحده و شوروی در دوران جنگ سرد؛
- 89.....1-4-4- بازدارندگی استراتژی غالب در روابط ایالات متحده آمریکا و شوروی؛
- 92.....2-4-4- تحول مفهوم بازدارندگی در طول دوران جنگ سرد ؛
- 104.....3-4-4- استراتژی های هسته ای - نظامی ایالات متحده آمریکا ؛
- 106.....1-3-4-4- دکترین تلافی بزرگ آیزنهاور ؛
- 108.....2-3-4-4- دکترین پاسخ انعطاف پذیر کندی؛
- 110.....3-3-4-4- استراتژی انهدام قطعی؛
- 112.....4-3-4-4- ابتکار دفاع استراتژیک ، اس دی آی؛
- 115.....4-4-4- استراتژی های هسته ای - نظامی اتحاد جماهیر شوروی؛
- 115.....1-4-4-4- استراتژی هسته ای - نظامی شوروی در دوره استالین
- 116.....2-4-4-4- استراتژی هسته ای نظامی شوروی در دوره خروشچف
- 120.....3-4-4-4- استراتژی هسته ای - نظامی شوروی بعد از خروشچف
- 121.....5-4- قراردادهای دو جانبه و چند جانبه خلع سلاح و کنترل تسلیحات در دوران جنگ سرد؛
- 122.....1-5-4- قرارداد منع آزمایش سلاح های هسته ای در جو و بستر دریاها
- 124.....2-5-4- قرارداد مربوط به اصول حاکم بر فعالیت های دولت ها در استفاده از فضای ماوراء جو
- 125.....3-5-4- قرارداد عدم تکثیر سلاح های هسته ای
- 126.....4-5-4- اولین پیمان تعیین سلاح های استراتژیک (سالت یک)
- 129.....5-5-4- دومین پیمان تعیین سلاح های استراتژیک (سالت دو)
- 132.....6-5-4- قرارداد حذف سلاح های میانبرد هسته ای
- 137.....6-4- جمع بندی؛
- 140.....5- فصل پنجم: روابط استراتژیک آمریکا و روسیه و مساله کنترل تسلیحات بعد از جنگ سرد
- 141.....1-5- مقدمه
- 142.....2-5- روابط استراتژیک روسیه و آمریکا بعد از جنگ سرد
- 143.....1-2-5- دوره نخست؛ بعد از فروپاشی شوروی تا ریاست جمهوری پوتین
- 144.....2-2-5- دوره دوم ؛ از زمان ریاست جمهوری پوتین به بعد
- 148.....3-5- روند تحولات هسته ای در دهه 1990
- 148.....1-3-5- روند کلی تحولات هسته ای در روابط دو کشور
- 150.....2-3-5- تحولات هسته ای در ایالات متحده آمریکا
- 154.....1-2-3-5- آرایش هسته ای آمریکا در آینده
- 158.....3-3-5- تحولات هسته ای در روسیه ؛
- 162.....4-5- بررسی سیاستها و دکترین هسته ای رؤسای جمهوری دو کشور بعد از جنگ سرد
- 162.....1-4-5- دکترین هسته ای روسای جمهور ایالات متحده
- 162.....1-1-4-5- دکترین هسته ای بوش پدر
- 166.....2-1-4-5- دکترین هسته ای کلینتون
- 170.....3-1-4-5- دکترین هسته ای بوش پسر

- 5-5- بررسی استراتژی ها و دکترین هسته ای رؤسای جمهوری روسیه بعد از جنگ سرد: 174.....
- 5-5-1- گفتمان های حاکم بر سیاست خارجی روسیه پس از فروپاشی شوروی..... 174
- 5-5-2- دکترین دفاعی و امنیتی روسیه با تاکید بر سلاح های هسته ای دوران یلتسین و پوتین..... 176
- 5-6- رویکرد سیاست خارجی و دکترین هسته ای اواما و مدودیف: 182.....
- 5-6-1- چالش های راهبردی دو کشور در اواخر دوره اول ریاست جمهوری اواما و مدودیف..... 187
- 5-7- بازدارندگی و کنترل تسلیحات..... 193.....
- 5-7-1- جایگاه بازدارندگی و کنترل تسلیحات در روابط دو کشور در دهه ی 1990..... 194
- 5-7-2- جایگاه بازدارندگی و کنترل تسلیحات در روابط دو کشور در دهه ی نخست قرن 21..... 199
- 5-8- قراردادهای تحدید و کنترل دو و چند جانبه سلاح پس از فروپاشی شوروی: 204.....
- 5-8-1- معاهده ضد موشک های بالستیک (ABM)..... 204
- 5-8-2- قرارداد کاهش سلاح های تهاجمی استراتژیک استارت یک..... 206
- 5-8-3- قرارداد کاهش سلاح های تهاجمی استراتژیک استارت دو..... 210
- 5-9- جمع بندی..... 213.....
- 6- فصل ششم: "عوامل گسترش تسلیحات هسته ای و نقش قدرت های بزرگ"**..... 217
- 6-1- مقدمه:..... 218.....
- 6-2- چالش ها، موانع و شکست های پیش روی کنترل تسلیحات هسته ای در دوران جنگ سرد:..... 218.....
- 6-3- چالشها، موانع و شکست های پیش روی کنترل تسلیحات در دوران پس از جنگ سرد:..... 225.....
- 6-4- شکست فعالیتهای کنترل تسلیحاتی آمریکا و روسیه در صحنه بین الملل..... 229.....
- 6-5- پیمان منع گسترش تسلیحات هسته ای (NPT) و نقش آن در گسترش تسلیحات هسته ای:..... 232.....
- 6-6- نقش قدرت های بزرگ هسته ای در گسترش تسلیحات هسته ای:..... 238.....
- 6-6-1- برنامه هسته ای کره شمالی:..... 239.....
- 6-6-2- برنامه هسته ای هند:..... 244.....
- 6-6-3- برنامه هسته ای پاکستان:..... 248.....
- 6-6-4- برنامه هسته ای اسرائیل:..... 253.....
- 6-7- جمع بندی:..... 262.....
- بخش سوم**..... 264.....
- نتیجه گیری..... 265.....
- منابع و ماخذ**..... 272.....

« بخش اول »

فصل یک؛ "مقدمه و کلیات"

فصل دوم؛ "مبانی و چارچوب تئوریک"

(1)

«فصل اول»

"مقدمه و کلیات"

1-1- بیان مسأله

دوره ای که در سال 1945 م آغاز می شود تا هنگام فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی به دوره ی جنگ سرد مشهور است. که شاخص روابط بین الملل در این دوره محور واشنگتن - مسکو است که به عنوان سمبل روابط شرق و غرب در جهان دو قطبی پس از جنگ جهانی دوم است.

حوادثی که در سالهای بعد از جنگ اتفاق افتاد شکاف بین دو اردو گاه را مسجل تر کرد و سبب شد تا از سال 1947 م. به بعد جهان به دو جبهه ی متضاد متخاصم شرق و غرب تقسیم شود. جنگ سرد را می توان نبردی اساسی بین منافع و اندیشه ها تعریف کرد. که تا سر حد یک جنگ کلاسیک پیش نمی رود. عامل اصلی بروز چنین جنگی در سال های بعد از جنگ جهانی دوم سلاح اتمی بود که مانع بروز یک جنگ گرم می شد. ترس از یک جنگ اتمی که حتی در صورت پیروزی در آن خسارت وارده از منافع حاصله بیشتر خواهد بود باعث می شد تا هیچ یک از طرفین علاقه ای به درگیر شدن در چنین جنگی نداشته باشند و در همان حال درگیر یک کشمکش بی امان و رقابت تسلیحاتی پر شتاب نیز باشند.

جنگ سرد در عمل نوعی رقابت طولانی بین دو ابر قدرت بود. ایالات متحده آمریکا و اتحاد جماهیر شوروی برای رقابت با هم و حفظ قدرت خود در جهان به وحشت آفرینی و تهدید به ویرانگری متوسل شدند. مشخصه ی این رقابت، مسابقه ی تسلیحاتی پر شتابی بود که به موجب آن هم ایالات متحده و هم اتحاد جماهیر شوروی تعداد موشکهایی که در اختیار داشتند بیش از نیاز واقعی آنها چه برای بازدارندگی و چه برای دفاع بود. هزینه های اقتصادی این تراکم بسیار سنگین بود. یک برآورد حاکی از آن است که از سال 1945 تا 1990 بیش از هشت هزار میلیارد دلار صرف تسلیحات هسته ای و متعارف در جهان شد. به گفته ادوارد شواردنازه حدود پنجاه درصد تولید ناخالص ملی اتحاد جماهیر شوروی صرف امور دفاعی شد.¹

¹ - بریتانیا، جورج نلورد، جنگ سرد، (ترجمه مهدی حقیقت خواه، 1385). تهران: نشر ققنوس، چاپ اول، ص 137

در دوران بعد از جنگ جهانی دوم متحدین سابق در جنگ علیه دولت های محور با تبدیل شدن به رقبای سر سخت هم رقابت شدیدی را برای کسب نفوذ در جهان آغاز کردند که تمام جوانب روابط آنها را تحت تاثیر قرار داد. بعد از جنگ جهانی دوم از یک سو حضور اتحاد جماهیر شوروی در مرزهای اروپای غربی تهدیدی جدی برای دولت های غربی و نظام سرمایه داری بود و از دیگر سو انفجار دو بمب اتمی ایالات متحده آمریکا در ژاپن و آشکار شدن قدرت ویرانگر و مخرب این سلاح باعث شد که طرف مقابل با احساس ترس این سلاح نابود گر در مواضع خود تجدید نظر کرده و در عین حال از همان زمان برای جبران این ضعف قدرت نظامی در برابر حریف خود در پی دستیابی به سلاح هسته ای باشد. دو طرف برای رفع تهدیدات نسبت به خود از ناحیه این سلاح ها و هم برای عقب نماندن در مسابقه ی تسلیحاتی اقدام به تلاش گسترده ای برای دستیابی به انواع پیشرفته تری از سلاح های هسته ای و متعارف کردند.

این سلاح ها بیش از یک بار جهان را تا آستانه ی نابودی پیش برد. چندین نسل در این هراس بودند که یک اختلاف یا بحران به قتل عام هسته ای منجر شود. برخی از کارشناسان حساب کرده اند که میزان نیروی هسته ای که ابر قدرت ها در زرادخانه های خود انباشته اند. برای چند صد بار نابودی حیات در کره ی زمین کافی خواهد بود. دو ابر قدرت شرق و غرب در قالب جنگ سرد تسلیحاتی برای جلو افتادن از طرف مقابل اقدام به گسترش انواع سلاح های هسته ای استراتژیک خود نمودند. در مقابل جنگ افزارهای نوین حریف اقدام به گسترش تکنولوژی نوین تسلیحاتی و صرف هزینه های هنگفت در این زمینه ها نمودند. برای مثال در آخر سال 1969 ایالات متحده آمریکا دارای چنان ناوگان عظیم دریایی بود که ارزش آن به 28/5 میلیارد دلار می رسید. که نصف قدرت ناوگان جنگی سراسر جهان بود. بعد از آن ناوگان جنگی اتحاد جماهیر شوروی با ارزش 15/5 میلیارد دلار قرار داشت. بدین ترتیب منابع ثروتی که باید در راه توسعه ی زندگی و رفاه مردم جهان به کار گرفته می شد به هزینه های تسلیحاتی اختصاص یافته و رقم سالیانه آن از سال 200 میلیارد دلار بالاتر رفته است.

دو ابرقدرت در زمینه ی سلاح های استراتژیک اقدام به تولید و گسترش انواع موشک های قاره پیما، سیستم موشک های ضد موشک، نیروی دریایی استراتژیک شامل انواع زیردریایی های اتمی، ناوهای غول پیکر هواپیما بر، بمب افکن های استراتژیک و گسترش دیگر تسلیحات خود نمودند. حال باید توجه داشت که این میزان وسیع سلاح ها که بیش از نیاز این دو کشور هاست در صورت اشتباه یکی از طرفین یا بروز یک حادثه ی ناگهانی می تواند باعث به راه انداختن یک

جنگ تمام عیار هسته ای در سراسر جهان و مرگ میلیونها انسان و انهدام منابع طبیعی روی کره زمین شود. مثلا در بحران موشکی کوبا در سال 1962. م جهان تا یک قدمی یک جنگ تمام عیار هسته ای پیش رفت که در صورت اشتباه یکی از طرفین معلوم نبود چه وقایع تلخی در جهان به وقوع می پیوست.

وجود این تهدید و هراس از آثار و پیامدهای مرگبار و وحشتناک آن و بار اقتصادی بالای آن بر کشور های دارنده آن باعث شد جهانیان علی الخصوص دو قدرت بزرگ آمریکا و شوروی به فکر رهایی از خطرات و ترس ناشی از این سلاحها بیفتند.

خلع سلاح و کنترل تسلیحات از نیمه دوم قرن نوزدهم به یکی از اجزای مکانیسم کاهش تنش و تقویت امنیت منطقه ای و بین المللی مطرح بوده است. در واقع از زمانی که اروپای مسلح دریافت که هزینه های جنگ ها و خسارات ناشی از آنها از دستاورد ها و منافع حاصله از آن بیشتر است در جستجوی سازو کاری برای جلوگیری از وقوع جنگ یا کاهش اثرات آن، در صورت وقوع برآمد که از جمله آنها مذاکره برای خلع سلاح متقابل و کنترل تسلیحات بود.

در این میان دو کشور آمریکا و شوروی با داشتن صدها کلاهک هسته ای و با توجه به درک هزینه ها و خطرات بسیار بالای نگهداری این تسلیحات، به تجدید نظر در روابط استراتژیک خود با یکدیگر در جهت خلع سلاح جهانی و کنترل تسلیحات هسته ای پرداختند.

پس از فروپاشی شوروی و طی دهه ی 1990 میلادی، با وجود جنب و جوش های پراکنده که با وقایعی همچون آزمایش هسته ای فرانسه در اقیانوس آرام و رأی دادگاه جهانی علیه تسلیحات هسته ای همراه بود، نگرانی عمده ای در افکار عمومی نسبت به وجود تسلیحات هسته ای دیده نمی شود. تصور بر این بود که با خاتمه یافتن رقابت هسته ای میان ایالات متحده و روسیه، خطرات جنگ هسته ای نیز پایان یافته است. اما این تصور در پایان قرن بیستم به علت تحرکات هند و پاکستان در انجام آزمایشات هسته ای و عدم تصویب پیمان منع جامع آزمایشات هسته ای (سی. تی. بی. تی)¹ توسط سنای آمریکا مورد شک واقع شد. و به نظر می رسد این شک و تردید ها همچنان و تاکنون در نظام بین الملل مخصوصا در روابط دو کشور آمریکا و شوروی وجود داشته و نظام بین الملل را دچار چالشی جدی کرده است. لذا از این

---

¹ - Comprehensive Test Ban Treaty (CTBT)

جهت است که خلع سلاح و کنترل تسلیحات هسته ای یکی از دغدغه های نظام بین الملل مخصوصا آمریکا و روسیه شده است.

خلع سلاح و کنترل تسلیحات از موضوعات نوپایی است که امروزه در جامعه بین الملل جایگاه مهمی یافته است و هر روز بر اهمیت آن افزوده می شود. خلع سلاح و کنترل تسلیحات از این جهت مهم است که مستقیما با مسأله جنگ و صلح و امنیت جهانی رابطه دارد زیرا هدف آن استفاده از اقداماتی است که از طریق آنها بتوان خطر جنگ را کاهش داد.¹ برخی معتقدند که خلع سلاح عبارت است از تقلیل یا حذف بعضی از سلاح ها یا کلیه آنها جهت پایان دادن به مسابقه تسلیحاتی با این باور که با امحاء یکی از جلوه های مبارزه قدرت در صحنه بین الملل می توان آثار نوعی این مبارزه یعنی هرج و مرج بین المللی و جنگ را نیز از بین برد.² گروهی نیز معتقدند که خلع سلاح و کنترل تسلیحات عرصه مراودات اجباری بین خوش بینی و بد بینی، واقع گرایی و آرمان گرایی، ساده انگاری و پیچیدگی و جذب و سرخوردگی است که خود از خصایص تفکر در باب صلح در عصر اتمی است.³

رهیافت خلع سلاح بر این باور است که با از بین بردن تسلیحات، صلح به عرصه زندگی انسانها قدم خواهد گذاشت و مصائب ناشی از جنگ در جامعه جهانی از میان رفته و یا لاقط در حد زیادی تخفیف خواهد یافت. در مقابل این رهیافت، عده ای دیگر معتقدند که تسلیحات مطمئن ترین ابزار تامین امنیت ملی در این دنیای پرمخاطره می باشد. حقوق گرایان نظم موجود در روابط بین الملل را از دیدگاه حقوق و تکالیف دولت ها ملاحظه می کنند. آرمان گرایان روابط مودت آمیز بین المللی را به اصول اخلاقی نسبت می دهند و واقع گرایان نیز قدرت و توازن قوا را عامل اصلی حفظ صلح می دانند.

از دیدگاه واقع گرایان سیاسی دولت ها به این دلیل مسلح می شوند که از خود در مقابل سایر دولتها دفاع کنند و یا واقع گرایی سایر دولتها را مورد حمله قرار دهند. همه دولتهایی که فعالیتهای سیاسی چشمگیری دارند، بنا به تعریف درگیر رقابتی برای قدرت هستند که تسلیحات عنصر اجتناب ناپذیر آن است. بدین ترتیب هدف همه دولت های فعال در عرصه سیاسی باید آن باشد که حتی المقدور قدرت بیشتری کسب کنند. به عبارت دیگر در کنار سایر مسائل باید حتی الامکان

---

¹ - Jack, G plamo, Roy. (1988). "the international relation Dictionary ABC". GIO, Inc, P.215

² - هانس جی مورگنتا. سیاست در میان ملتها. (ترجمه حمیرا مشیر زاده، 1374). تهران: دفتر مطالعات سیاسی بین المللی. ص 628.

³ - کن بوث و دیگران. استراتژی معاصر. (ترجمه هوشمند میر فخرایی، 1385). تهران: دفتر مطالعات سیاسی، ص 11.

به سلاح بیشتر و بهتری مجهز شوند. اما مساله ای که در اینجا مطرح می شود این است که دولتی که همواره جویای قدرت است چگونه حاضر می شود که از بخشی از قدرت خود صرف نظر کند و اقدام به کاهش یا حذف سلاح های هسته ای خود بکند. از آنجا که مساله خلع سلاح و کنترل تسلیحات یکی از متغیرهای بسیار مهم در استراتژی معاصر گشته است و همچنین مطرح کردن مساله خلع سلاح بدون در نظر گرفتن قدرت های بزرگ امری بیهوده به نظر می رسد. تحقیق حاضر در صدد بررسی روابط استراتژیک و نه حقوقی دو کشور آمریکا و روسیه در جهت کنترل تسلیحات از زمان پیدایش بمب اتم یعنی دوران بعد از جنگ جهانی دوم، و پاسخ به این سؤال است که آیا دو کشور آمریکا و روسیه در روابط و مذاکرات استراتژیک خود توانسته اند به یک اجماع در جهت کنترل تسلیحات هسته ای برسند و در این زمینه موفق بوده اند؟

1-2- سوال اصلی

با توجه به مطالبی که در بیان مسئله ذکر شد سؤال اصلی این تحقیق عبارت است از:

آیا روابط استراتژیک آمریکا و روسیه (و شوروی سابق) در جهت کنترل تسلیحات هسته ای موفقیت آمیز بوده است؟

1-3- فرضیه اصلی

با وجود اختلافات، تعارضات و موانع پیش رو، روابط استراتژیک آمریکا و روسیه در جهت کاهش سطح رقابت و تکثیر تسلیحات هسته ای با موفقیت نسبی همراه بوده اما در کنترل تسلیحات هسته ای دچار چالش جدی می باشند.

1-4- متغیرهای تحقیق

الف) متغیرهای مستقل

1- رویکرد سیاست خارجی و دکترین نظامی – امنیتی دو کشور

2- فرصتها و چالشهای دو جانبه و بین المللی در روابط دو کشور

3- اختلافات ریشه ای و اساسی در روابط دو کشور

4- نقش بازدارندگی هسته ای در روابط دو کشور

ب) متغیرهای وابسته

1- میزان رقابت تسلیحاتی دو کشور در سطح دو جانبه و بین الملل

2- کاهش کمی و کیفی تسلیحات هسته ای

3- گسترش تسلیحات و فعالیت های هسته ای در میان کشورهای دیگر

1-5- اهداف تحقیق

در عصر سلاح های هسته ای و زمانی که تکنولوژی های جدید سبب اختراع سلاحی شده است که بشر قادر به استفاده عقلانی از آن نیست، خلع سلاح و به طور کلی کنترل تسلیحات رهیافت های مستقیم به صلح و امنیت به نظر می رسند. اما توسعه تکنولوژی نظامی که سبب افزایش روزافزون سلاح های جدید می گردد، بعد تاریخ طبیعت بشر که همواره خواهان بکارگیری این سلاح ها در جهت دستیابی به منافع می باشد، خلق رقابتهای دائمی و خطر ایجاد جهنم کبری با بوجود آمدن جنگ هسته ای بر پیچیدگی خلع سلاح و کنترل تسلیحات در استراتژی معاصر افزوده است و خلع سلاح و کنترل تسلیحات را در طیفی بین خوش بینی و بد بینی، واقع گرایی و آرمان گرایی، ساده انگاری و پیچیدگی قرار داده است. لذا روشن است ماهیت روابط استراتژیک دو قدرت بزرگ یعنی روسیه و آمریکا در جهت کنترل تسلیحات هسته ای از اهمیت والایی برخوردار می باشد. بنابراین هدف تحقیق این است که با بررسی روابط استراتژیک دو قدرت بزرگ، آمریکا و روسیه، در فرایند کنترل تسلیحات، با رهیافتهای این دو قدرت در این زمینه آشنا شویم تا درک درستی از این فرایند در عرصه بین الملل نصیب ما گردد.

1-6- روش شناسی

الف: روش تحقیق

در این تحقیق از روش توصیفی - تحلیلی استفاده خواهد شد. و همچنین از روش تاریخی نیز برای بررسی مراحل و سوابق خلع سلاح و کنترل تسلیحات استفاده میشود.

ب: روش گرد آوری اطلاعات و داده ها

در این تحقیق داده ها و اطلاعات از طریق روش کتابخانه ای جمع آوری خواهد شد. بررسی کتب، مقالات، اسناد، نشریات و... و در صورت نیاز از طریق مصاحبه با افراد برجسته و صاحب نظر در این زمینه...

1-7- سوابق تحقیق

از آنجایی که موضوع تحقیق از موضوعات جدید بوده و در نظر است به موضوع مورد نظر بیشتر در بازه زمانی بعد از جنگ سرد و مخصوصا در حال حاضر بپردازیم لذا از حیث ادبیات موضوعی نمی توان به منابع و یا تحقیقاتی که صرفا در این زمینه و با این موضوع باشد اشاره کنیم. اما تعدادی کتب با موضوعاتی نزدیک به این موضوع، در بازه زمانی گذشته وجود دارد که در مجموع می توانند ما را در رسیدن به بخشی از اهداف تحقیق کمک کنند. از جمله آنها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- جان بیلیس و دیگران، استراتژی معاصر؛ نظریات و خط مشی ها، ترجمه هوشمند میر فخرایی، دفتر مطالعات سیاسی و بین الملل، تهران، بهار 1385.

کتاب حاضر به طور کلی به مفهوم استراتژی و مصادیق آن در عصر معاصر (دهه 90) پرداخته و به طور خاص و مرتبط با موضوع مورد پژوهش، در دو فصل چهارم و پنجم خود با عناوین بازدارندگی و خلع سلاح و کنترل تسلیحات پرداخته است. به نظر می رسد این کتاب توانسته است به خوبی و تا حدودی این مباحث را مطرح کند اما مشکلی که وجود دارد این است که تنها و صرفا به صورت مفهومی و نظریه ای این موضوعات را مورد بررسی قرار داده و چندان اشاره کاربردی و عملی، آن هم در روابط قدرتهای بزرگ و مرتبط با موضوع نکرده است.

- ازغندی علیرضا، روشندل جلیل، "مسائل نظامی و استراتژیک معاصر"، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها(سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، 1379.

این کتاب به صورت کلی به ارائه مفاهیم، تعاریف، انواع، سطوح و محدودیتهای استراتژی معاصر پرداخته و در کنار این مباحث و مرتبط با موضوع بدنبال این است که نشان دهد سیاستهای تسلیحاتی و خلع سلاح، برنامه های نوسازی صنایع دفاعی و توسعه نیرو از مباحثی است که تحت تاثیر استراتژی قرار می گیرد. اما آنچه جای سوال و ایراد بر این اثر در ارتباطش با موضوع مورد پژوهش ما دارد این است که اشاره ی مستقیم به کنترل تسلیحات به عنوان موضوع اساسی در روابط بین قدرت ها نشده و تنها در آخر کتاب به ذکر قرارداد های دوجانبه و چند جانبه قدرتهای بزرگ در رابطه با خلع سلاح و کنترل تسلیحات پرداخته است.

- جیمز دوئرتی و رابرت فالتزگراف، "نظریه های متعارض در روابط بین الملل"، ترجمه وحید بزرگی و علیرضا طیب، تهران، نشر قومس، چاپ سوم، 1384.

این اثر در سیزده فصل به ارائه نظریات موجود و متعارض در عرصه روابط بین الملل پرداخته که در فصل نهم آن با اشاره تلویحی به موضوع بازدارندگی و کنترل تسلیحات به نظر می رسد که بتواند به موضوع مورد پژوهش در راه دستیابی به برخی داده هایش یاری رساند اما این اثر نیز به جهت پرداختن صرف به بازدارندگی آن هم تنها در دو دهه 80 و 90، و اشاره به خلع سلاح و کنترل تسلیحات به طور کلی در چند صفحه و البته نه در باب روابط آمریکا و روسیه، به نظر نمی تواند کمک شایانی به موضوع مورد تحقیق بنماید.

- راجرز. پال، "زوال کنترل امنیت جهانی در قرن 21"، ترجمه امیر محمد حاجی یوسفی، مژگان جبلی. (تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی، 1384).

کتاب حاضر تلاش دارد تا مسائل نظری را توأم با ملاحظات کاربردی در حوزه امنیت سازی در قرن بیست و یکم به بحث گذارد و به طور خاص و مرتبط با موضوع مورد پژوهش در فصل دوم و سوم با عناوین آموخته های جنگ سرد و آینده تسلیحات هسته ای به مسئله برنامه های هسته ای و رقابت تسلیحاتی قدرت های بزرگ از جمله آمریکا و روسیه می پردازد. اما این کتاب نیز از آنجایی که صرفاً به بحث رقابت تسلیحاتی و گسترش آن می پردازد و اشاره چندانی به کنترل تسلیحات و روابط دو قدرت بزرگ آمریکا و روسیه در این زمینه ندارد نمی تواند منبع جامع و کاملی در جهت روشن کردن کامل موضوع مورد تحقیق باشد.

- ازغندی علیرضا، "جنگ و صلح؛ بررسی مسائل نظامی و استراتژیک معاصر"، (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه همپا(سمت))، 1386.

نویسنده این اثر همچون اثر دیگر خود که با همکاری جلیل روشندل با موضوع "بررسی مسائل نظامی و استراتژیک" نگاشته، و به عنوان ادبیات موضوعی دیگر در همین بخش آورده شده، به تعریف مفاهیم، انواع، سطوح و... درباره مفهوم استراتژی دست زده و تنها در فصل پنجم خود و متفاوت با این اثر به بررسی مسأله خلع سلاح و کنترل تسلیحات و امنیت جهانی پرداخته است که به نظر می رسد مرتبط با موضوع مورد پژوهش باشد اما ذکر این اثر نیز تمرکز اساسی روی قراردادهای دوجانبه و چند جانبه بوده و در فصل پنجم نیز چندان توجه عمیقی به موضوع کنترل تسلیحات نشده و بیشتر روی خلع سلاح و مصادیق آن بحث شده است.

اما آنچه در همه این منابع دیده می شود این است که هیچکدام به صورت صرف به مسئله کنترل تسلیحات هسته ای نپرداخته اند و تنها به صورتی گذری بدان اشاره کرده اند. لذا پرداختن به این موضوع به نظر امری نو و نیاز به مطالعه و پژوهش فراوان دارد.

1-8- تعریف مفاهیم و اصطلاحات

الف) خلع سلاح و کنترل تسلیحات: بر ای خلع سلاح تعریف واحد و جامعی وجود ندارد. خلع سلاح به معنی مطلق کلمه عبارت از کاهش یا نابودی تسلیحاتی در سطح بین المللی بدون در نظر گرفتن ماهیت، کمیت و کیفیت سلاح است. خلع سلاح را می توان با توجه به محدود بودن منطقه ای یا ملی آن، تقلیل یا انهدام تسلیحات منطقه ای و ملی نیز تعریف کرد. در چهارچوب تعریف حقوق بین الملل، خلع سلاح در سه مفهوم کاملا مشخص به کار می رود: 1) خلع سلاح دولت مغلوب، 2) از میان بردن تمام سلاح ها در تمام جهان و 3) کاهش یا نابودی نیروهای مسلح و تسلیحات ملی از طریق عهدنامه های بین المللی.

برخی اصطلاح خلع سلاح را با توجه به پیدایش شرایط نظامی جدید پس از جنگ جهانی دوم قدیمی و منسوخ دانسته و اصطلاح کنترل تسلیحات را جانشین آن کرده اند. ظاهرا کنترل تسلیحات معنی و مفهوم وسیع تری دارد؛ چرا که تمام شکلهای محدودیت کمی و کیفی سلاح ها اعم از سلاح های سنتی و هسته ای را در برمی گیرد. خلع سلاح ادامه سیاست صلح طلبانه از طریق کاهش ابزارها و سیستمهای نظامی است؛ در حالی که کنترل تسلیحات تداوم سیاست صلح

طلبانه از طریق خویشتن داری متقابل در خصوص کاهش یا افزایش ابزارهای نظامی است. اصطلاحات خلع سلاح و کنترل تسلیحات گاه به یک معنا به کار می روند.¹

تعاریف هدلی بول از این دو مفهوم بیش از دیگر تعاریف مورد استفاده قرار گرفته است. به نظر او، خلع سلاح عبارت است از: «کاهش یا نابودی تسلیحات، که می تواند یکجانبه یا چند جانبه یا چند جانبه، عمومی یا منطقه ای، کلی یا جزئی، و کنترل شده یا کنترل نشده باشد.» از طرف دیگر، کنترل تسلیحات عبارت است از: «خویشتن داری بین المللی در مورد سیاست تسلیحاتی، چه از لحاظ سطح تسلیحات، خصوصیت، آرایش و یا استفاده از آنها». البته این دو تعریف به هیچ وجه تمامی تعاریف ارائه شده را در بر ندارد، اما منعکس کننده کاربرد رایج است.²

از طرفی جان اسپایز و جوزف نوژی در تفاوت میان خلع سلاح و کنترل تسلیحات می گویند: «در حالی که خلع سلاح به معنای امحاء کامل و یا کاهش بخشی از منابع انسانی و مادی جنگ است، کنترل تسلیحات با ایجاد موانعی بر سر استفاده از سلاح های هسته ای سر و کار دارد».³

در زمینه جایگاه مفاهیم خلع سلاح، کنترل تسلیحات، کاهش یا تنظیم تسلیحات گفته می شود که واژه ی کنترل تسلیحات اگر چه ابتدا در دهه ی 1950 برای تفهیم انعقاد یک معاهده بین المللی تحدید مسابقه ی تسلیحاتی پدیدار شد و در مقابل خلع سلاح قرار گرفت لیکن در حال حاضر آنچنان معنای وسیعی یافته است که امروزه خلع سلاح و سایر مفاهیم فوق زیرمجموعه ی آن تلقی می شوند. بر این اساس محتوای کنترل تسلیحات عبارت است از: تثبیت، کاهش یا نابودی انواع خاصی از سلاح ها، جلوگیری از برخی اقدامات معین، تنظیم و قانونمند سازی کاربرد نیرو های مسلح، منع نقل و انتقال اقلام مهم نظامی، کاهش خطر وقوع جنگ تصادفی، تحدید کاربرد برخی سلاح ها در درگیری های مسلحانه، اعتماد سازی بین دولتها از طریق ایجاد شفافیت بیشتر در عرصه های نظامی.⁴

---

¹ - علیرضا ازغندی. (1386). جنگ و صلح؛ بررسی مسائل نظامی و استراتژیک معاصر. (تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه همپا(سمت))، ص 205.

² - جان بلیس و دیگران، پیشین، ص 117 - 118 .

³ - همان، ص 255.

⁴ - نادر ساعد. (1385). مقدمه ای بر درک مبانی فرصت ها و تهدید ها در معاهدات بین المللی: معاهدات خلع سلاح. ماهنامه اطلاعات راهبردی سال 4، شماره 41، ص 7.